

**HET LEVEN IS NIET LEUK
ALS JE JE MOND HOUDT**

**HET DENKEN VAN
MARLI HUIJER**

Peter Henk Steenhuis

Boom | Amsterdam

© Peter Henk Steenhuis, Amsterdam 2015

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2015

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting pro (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Bart van den Tooren

Verzorging binnenwerk: Steven Boland

Foto auteur: Bert Nienhuis

ISBN 978 90 8953 590 0

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

INHOUD

VOORWOORD	7
HOOFDSTUK 1	9
Michel Foucault tussen de junkies of: Hoe organiseer je laagdrempelige hulpverlening?	
HOOFDSTUK 2	19
Hannah Arendt in de metro of: Hoe raken we met elkaar in gesprek?	
HOOFDSTUK 3	33
Simone de Beauvoir, maar dan mét kinderen of: Hoe richten wij ons leven in?	
HOOFDSTUK 4	51
Verkast Immanuel Kant vanwege de klimaatverandering? of: Wat is onze verantwoordelijkheid tegenover onze medewereldbewoners?	

HOOFDSTUK 5	69
Peter Sloterdijk traint prinsen en prinsesjes of: Hoe om te gaan met teleurstellingen?	
HOOFDSTUK 6	77
Martha Nussbaum checkt haar gevoel of: Waar laten we lelijke emoties?	
HOOFDSTUK 7	91
Met Zygmunt Bauman tussen lichte gemeenschappen of: Waarom willen we toch altijd opnieuw beginnen?	
HOOFDSTUK 8	105
Bruno Latour maakt van de veiligheidsgordel een verantwoordelijk persoon of: Kunnen we discipline uitbesteden?	
HOOFDSTUK 9	115
Susan Sontag voert oorlog tegen kanker of: U doet wel/niet mee aan dit bevolkingsonderzoek	

VOORWOORD

Ongeveer tien jaar geleden voelde ik mij aangesproken door Marli Huijer. Via de krant. In een artikel over tijd zei ze: ‘Het is goed één keer in de week rust te nemen, je over te geven aan de verveling in huis en de stilte op straat.’

Als jonge vader met een huis in de steigers bleef ik liever rennen dan dat ik rust nam. De kans op oververhitting nam ik voor lief – totdat het betoog van Huijer me aan het twijfelen bracht en ik daarna toch af en toe een stap terug deed.

In de daaropvolgende jaren las ik talloze stukken van haar, interviews, essays, boeken. Over tijd, ritme, discipline, over opnieuw beginnen, over vluchtelingen, en dat het eigenlijk niet uitmaakt of je nou vlucht vanwege oorlogsgeweld of vanwege honger. ‘Het is allebei levensbedreigend.’ Zo’n zinnetje zette me opnieuw aan het denken over ‘echte’ vluchtelingen en economische vluchtelingen waar we onze grenzen voor moesten sluiten. Meende ik.

Het is te hoogdravend om te zeggen dat Marli je ideeën over een onderwerp onderuithaalt. Of dat zij adviseert om vanaf nu die grenzen maar wagenwijd open te zetten. Zij

is als filosoof geen raadgever, maar, zoals ze in dit boekje zegt: ‘iemand die perspectieven opent en naast elkaar zet, die de gelaagdheid van een problematiek laat zien en de tegenstrijdigheden op tafel legt.’

Toen we eind 2014 met een aantal mensen nadachten over de opvolging van René Gude als Denker des Vaderlands, stond voor mij één naam boven aan de lijst: Huijer.

‘Omdat ze vrouw is?’ vroeg iemand.

Nee. Onzin. Wat maakt het nou uit of ze vrouw is?

Of toch, maakt het uit dat ze vrouw is? ‘Het maakt verschil’, zegt Marli nu. ‘Vrouwelijke filosofen brengen vaak andere thema’s in, ze leggen andere accenten. (...) Vrouwelijke denkers nemen vaak menselijke betrekkingen als uitgangspunt voor hun denken.’

Dat doet Marli ook. Of we druggebruikers zijn of jonge vrouwen met een overlopende agenda, een oude boer met longkanker of de koning van Nederland. ‘Ik probeer iedereen die ik spreek als een gelijkwaardige gesprekspartner tegemoet te treden.’

Telkens gaat het haar om de vragen: hoe voeren wij een gesprek, hoe handelen we met elkaar, hoe gaan we met elkaar om?

Pas als mensen zich uitspreken laten ze zien wie ze zijn, kunnen ze bombarie maken, politiek bedrijven, de wereld veranderen. En dat uitspreken bedoelt Huijer letterlijk: spreken. Ook als je het eng vindt. Ze dwingt er haar studenten toe, zoals ze vroeger thuis gedwongen werd te spreken. ‘Want het leven is niet leuk als je je mond houdt.’

HOOFDSTUK I

Michel Foucault tussen de junkies

of

Hoe organiseer je laagdrempelige hulpverlening?

Bij een Denker des Vaderlands stel ik me een heer op leeftijd voor die van jongs af aan met zijn neus in de boeken zit. Jij werd opgeleid tot arts, werkte met druggebruikers, werd huisarts en pas daarna filosoof. Hoe verliep dat?

Tussen mijn artsexamen en de huisartsenopleiding zat een wachttijd van een jaar. Ik belandde via via bij de Amsterdamse Junkiebond, een vakbond voor druggebruikers. Dat initiatief vond ik indrukwekkend: kanslozen die zich toch weten te organiseren. Na een paar maanden kreeg ik er een betaalde baan als coördinator. In de anderhalf jaar dat ik daar heb gewerkt, heb ik echt de onderkant van Amsterdam gezien. Ik vond het zonde van mijn tijd snel weg te gaan. Dus stelde ik mijn huisartsenopleiding een half jaar uit.

Mijn belangrijkste taak was de vakbond draaiende te houden. 's Ochtends deed ik de deuren open, dan kwamen de druggebruikers binnen en zette ik ze aan het werk: de een ging een brief schrijven aan de GGD, een ander ging mee naar de wethouder of voorlichting geven in de stad. Echt vakbondswerk, de belangen van de druggebruiker verdedigen.

Uiteindelijk ben ik toch aan de huisartsenopleiding begonnen. Dat viel me zwaar, ik begon te twijfelen. Na alles wat ik had gezien in de drugscene vond ik het moeilijk de kuchjes serieus te nemen waar patiënten paniekerig mee naar de huisarts komen. Als huisarts moet je tachtig procent van je patiënten vooral geruststellen, en de andere twintig procent wel echte klachten eruit weten te vissen.

In oktober 1985 was ik klaar. Kort daarna bepaalde de overheid dat huisartsen zich niet meer vrij konden vestigen. Dat betekende dat er nauwelijks meer vrije plaatsen waren om voor jezelf te beginnen, je moest wachten tot een oudere arts met pensioen ging.

Ik was inmiddels zwanger en het lukte me niet om in de run op de enkele vrije plaatsen aan de slag te komen. Bij het Consultatiebureau voor Alcohol en Drugs in Beverwijk ben ik methadonarts geworden. Daar kreeg ik de kans om een laagdrempelige methadonpost op te zetten.

Omdat ik vreesde me te gaan vervelen, ben ik tegelijkertijd filosofie gaan studeren. Ik had geneeskunde aan de VU gestudeerd, op aandringen van mijn ouders. Mijn vader had er gestudeerd en mijn grootmoeder had nog gespaard in het VU-potje. In het eerste jaar had ik naast mijn medicijnenstudie al filosofie gestudeerd. Ik herinner me van die tijd vooral de pijprokende mannen in pak, die zich bezighielden met het boek *De wijsbegeerte der wetsidee* van Herman Dooyeweerd, grondlegger van de reformatorische wijsbegeerte.

Filosofie was niet nieuw voor je?

Zelfs bij geneeskunde kregen we een flinke portie filosofie. Bij sociale geneeskunde lasen we onder meer de kritische denker Ivan Illich, die het ‘medische bedrijf’ als een bedreiging voor de gezondheid zag. De geneeskunde was volgens hem invaliderend, ‘iatrogeen’, een apparaat dat zijn eigen ziekten deed ontstaan. Reden te over om paal en perk aan de medische bemoeienis te stellen, aldus Illich.

• • •

In de loop van vorige generaties heeft het monopolie van de gezondheidszorg zich ongelimiteerd kunnen uitbreiden, en dit heeft onze vrijheid met betrekking tot ons eigen lichaam aangetast. De maatschappij heeft de arts het exclusieve recht gegeven te bepalen wat ziekte is, wie ziek is of ziek zou kunnen worden en wat er met deze mensen gedaan moet worden. Afwijking is nu slechts 'geoorloofd' als die uiteindelijk medische interpretatie en medisch ingrijpen verdient en rechtvaardigt.

Ivan Illich, *Grenzen aan de geneeskunde. Het medische bedrijf – een bedreiging voor de gezondheid?* Vertaling D.L. Uytendbogaard, Baarn (Het Wereldvenster) 1978, p. 12 (oorspr. Engelse editie 1975)

• • •

In de geneeskunde hing in die jaren een intellectuele sfeer. Tijdens mijn studie heb ik veel filosofie gelezen. Dat kwam me van pas toen ik tien jaar later opnieuw aan de filosofie begon, maar dat deed ik nu aan de Universiteit van Amsterdam, waar ik college liep bij Hans Achterhuis, Frans Jacobs en Harry Kunneman.

Bij Achterhuis zijn we Michel Foucault écht gaan lezen. Ik kende de naam Foucault al uit de medische wereld, maar ik had nog nooit een primaire tekst van hem gelezen. Toen lazen we *Surveiller et punir*, dat enkele jaren daarvoor in het Engels was vertaald. Later is het boek in Nederland verschenen onder de titel *Discipline, toezicht en straf*.

Dat leidde ertoe dat ik me realiseerde dat het Consultatiebureau voor Alcohol en Drugs (CAD) waar ik werkte, bij uitstek een toezichtorganisatie was en daarmee onderdeel van de toezichtsamenleving waar Foucault zich tegen verzette. Tijdens mijn studie heb ik daar een *paper* over geschreven. Daarna heb ik ontslag genomen.

Waarom dát?

In *Discipline, toezicht en straf* beschrijft Foucault de overgang van een negatieve, repressieve macht naar een positieve, productieve macht. Als misdadiger kreeg je tot ver in de achttiende eeuw een lichamelijke straf, je werd in het cachot gegooid of kreeg zelfs de doodstraf. Dat was een vorm van repressie. De straffende instantie was een gewelddadige macht, die zich concentreerde in de persoon van de vorst.

Met de opkomst van scholen, fabrieken, ziekenhuizen en gevangenissen ontstond er een positieve macht, die individuen hiërarchisch indeelde en meer gericht was op belonen dan op straffen. Men observeerde zo veel mogelijk, legde de observaties vast en probeerde mensen zo te ordenen, in passende hokjes te plaatsen, dat ze zichzelf en elkaar zouden disciplineren.

• • •

In het hiërarchische toezicht van de discipline is de macht niet iets dat men bezit of een eigendom dat men kan overdragen; ze functioneert als een machine. En hoewel haar piramidale opbouw een 'hoofd' veronderstelt, wordt de 'macht' die de individuen rangschikt in deze continue en permanente structuur geproduceerd door het totale apparaat. Zo kan de disciplinerende macht volstrekt indiscreet zijn, aangezien ze altijd en overal waakt, geen enkel gebied onderbelicht laat en ononderbroken iedereen controleert die zelf met controle is belast; en ze kan tegelijk volstrekt 'discreet' zijn, aangezien ze constant en goeddeels in stilte functioneert.

Michel Foucault, *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*. Vertaling Vertalerscollectief, Groningen (Historische Uitgeverij) 2010, pp. 246-247 (oorspr. Franse editie 1975)

• • •

Een van de technieken om zo'n disciplinerende te bereiken, was registratie. Dat herkende ik. Vroeger genoot je als arts in de methadonhulpverlening relatief veel vrijheid: jij schreef voor en de apotheker verstrekke het middel. Klaar. Die werkwijze werd langzaam maar zeker omgezet in een systeem waarbij hulpverleningsorganisaties patiëntendossiers aanlegden, alle informatie archiveerden en zo van iedereen precies wisten wat hij of zij aan hulp- of geneesmiddelen kreeg. Van elke individuele druggebruiker was bekend hoe het er met hem of haar voor stond. En van elke arts hoe die werkte en hoeveel methadon hij aan welke gebruiker voorschreef. En hoe lang. Die kennis kon worden gekoppeld aan de registratiesystemen van politie en justitie. In de drughulpverlening ontstond zo een registratiesysteem dat wij bij de Junkiebond een paar jaar eerder nog zo fel hadden afgewezen.

Dat toezicht zorgt toch voor een verbetering van de hulpverlening?

De overheid heeft meer controle op de hulpverlening en wetenschappers kunnen beter vaststellen wat wel of niet werkt. Maar tegelijkertijd leiden die registratiesystemen tot bureaucratisering en stigmatisering en verminderen ze de vrijheid van handelen.

Wiens vrijheid?

De vrijheid van de gebruiker om met plezier of met gevaar drugs te gebruiken. Maar ook de vrijheid van de arts om te besluiten wat hij/zij een goede manier van hulpverlening vindt. In plaats daarvan moest je voldoen aan weinig soepele normen, ook heel simpele, die bepaalden hoeveel methadon je mocht verstrekken.

Aanvankelijk dacht ik dat ik bij het CAD in Beverwijk een laagdrempelige manier van hulpverlening kon opzetten. De functie die ik daar kreeg, was nieuw en moest

nog vorm krijgen. Misschien zouden we in samenspraak met de druggebruikers een bij hen passende hulpverlening kunnen organiseren. Na lezing van Foucault begreep ik dat dit onmogelijk was. Als je een populatie zo volledig in kaart brengt, wil je het gedrag van die populatie daarna ook kunnen sturen. Dat mechanisme bleek sterker dan ik aanvankelijk had vermoed.

Je nam ontslag.

Ja. Toen ik afscheid nam in Beverwijk, hielden we een barbecue met alle druggebruikers. Van hen kreeg ik ‘het blauwe monster’, de bijnaam van de *Theorie des kommunikatieven Handelns*, het magnum opus van Jürgen Habermas. Het boek was ruim duizend pagina’s dik en de kaft was blauw – vandaar de bijnaam. Het was een prachtig, passend cadeau.

Habermas stelt dat we moeten streven naar communicatief handelen dat vrij van dwang is. Doel van de communicatie moet zijn om tot een overeenstemming te komen waar alle deelnemers aan het gesprek achter staan. In het blauwe monster ontvouwt hij zijn ideeën over een dergelijke communicatie. Als wij een redelijke omgang met elkaar en de wereld nastreven, is er sprake van ‘communicatieve rationaliteit’.

Met redelijk bedoel je niet tamelijk goed, behoorlijk, maar gebaseerd op ons verstand, op wat redelijk of billijk is.

Aan de basis van de communicatieve rationaliteit ligt de communicatieve praktijk, de levenswereld die tussen mensen bestaat, waartoe ze behoren. Binnen de gemeenschap of het netwerk waarin we leven delen we bepaalde achtergrondkennis en bepaalde achtergrondervaringen die we kunnen gebruiken om met elkaar tot overeenstemming te komen of om conflicten bij te leggen.

In zo’n samenleving wordt iedereen in staat gesteld zijn standpunt uit te leggen, te beargumenteren. En anderen

erkennen je als gesprekspartner. Ze luisteren naar je argumenten of verhalen en staan open voor kritiek. Dat kan alleen als je elkaar serieus neemt, gelooft dat je een gezamenlijk belang voor ogen hebt, en als de deelnemers aan het gesprek als gelijkwaardig worden erkend.

Doen we dat niet altijd?

Nee. Tegenover de communicatieve rationaliteit staat een instrumentele rationaliteit, die mensen reduceert tot een middel om een doel te bereiken. De maatschappij wil bijvoorbeeld minder druggebruikers en ontwerpt een systeem van registratie en communicatie dat hierop gericht is. Van Foucault en Habermas heb ik geleerd dat onze hulpverlening steeds sterker instrumenteel is geworden, op een doel gericht. Met als gevolg dat de ander, in dit geval de druggebruiker, niet langer als gelijkwaardige gesprekspartner wordt gezien.

Gelijkwaardigheid is essentieel?

Zeker. En als je net van de Junkiebond komt al helemaal. Ik probeer iedereen die ik spreek als een gelijkwaardige gesprekspartner tegemoet te treden, of dat nou een druggebruiker is, een migrant of de koning van Nederland. Mij gaat het om de vragen: hoe voeren wij een gesprek, hoe handelen we met elkaar, hoe gaan we met elkaar om?

• • •

Wat betreft het communicatieve handelen mag slechts diegene als toerekeningsvatbaar gelden die als lid van een communicatiegemeenschap zijn handelen kan oriënteren aan intersubjectief erkende geldigheidsaanspraken. (...) Een hoge mate van communicatieve rationaliteit vergroot binnen een communicatiegemeenschap de speelruimte voor de ongedwongen coördinatie van handelingen en een op consensus gericht bijleggen van handlingsconflicten (in zoverre deze op een in engere zin cognitieve dissonantie zijn terug te voeren).

Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, deel 1.
Frankfurt am Main (Suhrkamp) 1987 (oorspr. 1981), p. 37
(vertaling Marli Huijjer)

• • •